

և ակաւտ, և սուտակ » պարբերութիւնը, որուն առաջին հանքն կամ ակն Գոնազմն է։ Այս վկայութիւնը բացայայտ կը ցուցնէ որ « Տօնական մատեան » ի մեր նախնի հեղինակներն Գոնազմ և Լինգրոնն կամ Լիգուրիոնն հոմանիշեր ընդունած են. բայց այս վկայութեան աւելի կարեւորութիւն կը տրուէր եթէ վկայողը ոչ վերջնադարեան այլ հինգերորդ դարու կամ Մ. Գրքի թարգմանիչ հեղինակներն լինէին։

Լինգրոնը Գոնազմի հոմանիշ համարելու օրիշ հակասութիւն մ'ալ կայ. այսինքն սոյն Լինգրոնն անուամբ՝ կը հասկնան այն հանքը՝ որ ըստ առասպելին Լուսան (Lynx, *Felis lynx*) կենդանւոյ միգէն գոյացած է*։ Բայց սոյն հանքը Ս. Գրոց մէջ յիշուած Ligurius, λυγύριος բառին հետ նոյն համարին պարզ անհարգական է**։ Իսկ ըստ Թեոփրաստի և Պլինիոսի, այդ հանքն չէ Լինգրոնն այլ

Կայծի Escarboucle նման հանք մ'է. ոմանք ինչպէս Ս. Յակիման և Ս. Հերոնիմոս Հոսիք յակիմի Hyacinthe la belle հանքը կը կարծեն։ Տարակոյս չի կայ որ Ligurius հանքը այս յիշեալ հեղինակաւոր անձանց յիշատակած հանքերէն մին պիտի ըլլայ քան թէ ոմանց կարծած Սիգուրիոնն որ ըստ առասպելին՝ անշնորհք գոյացուցութիւն մ'ունենալով չէր կրնար Հրէից քահանայապետի լանջանցի՝ սրբազան և շնորհալի զարդէն ըլլալ***։

Արդ նոյն իսկ այս վերջին վկայութեան այսինքն ըստ Պլինիոսի, Թեոփրաստի, Հերոնիմոսի և Ս. Յակիման « Տօնական մատեան » ի մէջ յիշատակուած հանքէն տարբեր ըլլալով, կարելի չէ զայն Գոնազմի հոմանիշ համարիլ ****։

Վերջոյեւի կամառօտ քննադատականէն անշուշտ կարելի է եղբակացնել. թէ Լազուարի, Գոնազմ և Լիգուրիոն չեն հոմանիշ բառեր, որով և ոչ մի և նոյն հանքերը, այլ առանձին ու տարբեր։

Հ. Ս. ԵՐԵՄ.

Շարայարելի

ԲՆԱՇԽԱՐՀԻԿ ԲԱՌԱՐԱՆ

(Շար. տես էջ 401)

* « Լիգրոնն. ակն ինչ պատուական. ըստ նախնեաց՝ կարծի գոյացեալ ի միգէ Յովազի, (ի մօ լուսան) որ այն ինքն է Lynce անուանեալ կենդանին »։ Ջարջիսի Հայ-իտ. բառ. Իսկ Հայկադ. կը գրէ. « Լինգրոնն... բառ յն. Լինգուրիոնն (որպէս թէ մէկ կամ ազի լինգս կենդանւոյ, կամ յովազի »։

** Միեւր կը գրէ « *Ligure... Quelques-uns on prétendu que c'était la même que lyncurius, ou pierre de lynx, qui se forme, dit-on, de l'urine du lynx... Mais cela est fabuleux* »։

*** Այդ հանքին վրայ զրուած էր Գաղայ անունը։

**** Ականց գրքի հեղինակը մանրամասն կը նկարարէ Լաժվերտի յատկութիւնը, որը եթէ Լաժվերտը [Լազուարի] նոյն ըլլար այն առասպելական գոյութիւն ունեցող հանքէն հետ, նա իւր աչքէն չէր վրեպեցնէր այդ առասպելներն, քանի որ ամէն հանքերու մօտին եթէ առասպելի մը կայ զայն զարդարելով նկարագրած է, բայց միայն յետագայ նկարագրութիւնն է՝ ինչ. « Յաղագս գիտոքեան Լաժվերտ քարին... Այն եւս տեսակս ունի, և որ ինչ բարեգոյն իցէ՝ այն է, զի քար բազում ընդ ինքեան խառնեալ ոչ էրէ և զըզդին կէտանիշն նորին ոչ կարիցեն տեսանել և ամենայն որ գտազոյ և անուշ երանք և ի նմա սպիտակ քար սպաւազոյն իցէ, այն տեսակ լաւագոյն է և մատեն նորա է ի յերկիրն Պէտէիւլանի »։ Յետոյ կը յիշէ Լաժվերտի բժշկական զանազան յատկութիւնները։

ԱՄՍՍԻԱ. — Երբեմն հոշակաւոր քաղաք Պոնտոսի Երկրորդ Հայոց սահմանին մօտ, և այժմ՝ դիւաւոր քաղաք համանուն գաւառի։ Եփեսոսայ 33° 32' արեւելեան երկայնութեան և 40° 39' հիւսիսային լայնութեան մէջ, 72 հզրմ. Ելզդկիային և 147 հզրմ. Սիբաստիային հետու, գրեթէ նոյն ուղղութեան վրայ։ Հաղորդակցութիւն ունի այս կրկին քաղաքաց և Սիւ ծովու հետ՝ Սամսոնէ խարբերդ եղած կառագնաց ճանապարհով։ Քաղաքս բարձր է ծովու մակերեւութէն 405 մ. և կը տարածուի արեւմուտքէ արեւելք, սեղմուած յովտի բուսականութեամբ զարդարուած հովտի մը մէջ, զոր կը կազմեն Քայի-տաղը և Չախալի լեռներ։

Քսան և հինգ գարեթէ ի վեր ծառօթ Ամասիան, այն սակաւագիւտ քաղաքներէն է, որ

կրցած են իրենց անունը երկար ժամանակ պահել ամբողջութեամբ Ըստ պատմութեան և աւանդութեան Հիմնուած է Մեծին Աղբքսան դրի Ամասիա անուն Հօրեղորքին Շատ ժամանակ անցնել վերջ, մեր Մեծին Տիրարայ պետային Միհրպատ, որ իւր աներէն կողմէս պետ զրուած էր Մամակ քաղաքին մէջ, կու գայ կը գրաւէ Ամասիան և այսպիսով կ'անցնի Հայոց իշխանութեան ներքեւ Միհրդատ քաղաքս ընդարձակելով արքունիքը կառոյց գետին Հիւսիսային կողմը քարայրեւ նակին ստորոտը, և Շամիրամայ նման շինել սուաւ նաեւ քարակոթ շէրիմներ, սանդղաւ ձեւ ճանապարհներ և գանձուց քարայրներ Ըստ պատմչին, այդ քարայրները գանձերով լեցնելով՝ բաւական տարիներ տիրեց Միհրդատ մինչեւ Պոմպէլիոսի գալուստը, որ պատերազմելով յաղթեց և քաղաքին տիրեց։ Երբ Պոնտոսը հռոմէական դաւաճ դարձաւ, Ամասիա անոր մետրապոլիսն կամ մայրաքաղաքն անուանուեցաւ։ մեր Հին պատմագրի Համեմատ, այդ ժամանակ քաղաքս « . . . ի էր ամենայն շարեօք և պաշտամարջ սատանայի, մինչև ի կենարար քաղաքութիւն առաքելոցն » յորում բաղուած հաւատացին ի Տէր : Եւ ոչ սակաւ ժամանակաց դարձաւ Տրապիզոնի Յունաց տէրութեան գլխաւոր քաղաքներէն մին, և ապա Կոնստանդնուպոլս անցաւ Սելուկեանց։ Տրապիզոնի Յունաց տէրութեան ամբողջական կործանումէն 65 տարի վերջը, 1397 թուականէն ի վեր Ամասիա գարձած է օսմանեան տէրութեան անուանի քաղաքներէն մին։

Պայազիտ Ելտըրըմի ժամանակ Լէնկ Թիմուր Եօթը ամիս քաղաքս պաշարեց և ամուր դրեց պատճառաւ չկարենալով տիրել, յարձակեցաւ մերձակայ գիւղերու վրայ և բոլոր բնակիչները սրէ անդուց, 1472ին Ամասիա գիրստին մտանգի մէջ ինկաւ Ուզուն—Հասանին, բայց Մահմէտ Բէ որդին Մուսթաֆա, որ տեղւոյն իշխողն էր, զօրեղ յարձակմամբ մը թշնամեաց բանակը ցրուելով քաղաքը ազատեց։

Իրիս (Եէշիլ Ըրմաք) գետը քաղաքին մէջէն անցնելով, կը բաժնէ գայն կրկին մա-

սանց։ երեւելի շէնքեր, եկեղեցիներ, մզկիթներ, շուկայն, և այլն, կառուցուած են գետոյն հարաւային կողմը, իսկ Հիւսիսային կողմի շէնքերէն նշանաւոր են Ջիյա պէշի վայելելու շինած կառավարութեան պալատը և հասարակաց ժամացոյցի աշտարակն։ Իրիսի վրայ տեղ տեղ քարաշէն և փայտեայ կամուրջներ ձգուած են, որոնք կը միացնեն քաղաքին երկու մասերը։ Գետս՝ որ Ամասիոյ մեծ գեղեցկութիւն և նկարչական տեսարաններէ գաւազն էր նաեւ առատ ձկունք, ունի նաեւ իւր փետները։ Գարնան և աշնան անձեւաց յաճախութեամբ ջուրը բարձրանալով կ'ողողէ մերձակայ պարտէզները, փողոցները և տները, տարուան մէջ քանի մը անձ ալ մէջը կը խղզուին։ Պարտէզը և այգեստանը հրաշալի տեսարաններով կը տաբաժուին գետոյս երկու կողմերն, որոց ջուր կը մատակարարուի Իրիսի վրայ հաստատուած ջրաբաշխական զոյլակիր անիւներով։ Գետոյս վրայ կառուցուած են բաւական թուով ջաղացներ, որոց մէջ ամենէն գերազանցն է գերմանացի Պ. Մէյքերը, որ ունի նաեւ մեծ զոռնի թէյ հանելու և ոլորելու ընդարձակ գործարան։ Գիտական դարուս լուսաւորութիւնն և զարգացումն եթէ մուտք գործեն յԱրեւել, թէ՛ Ամասիա և թէ՛ իւր նման ուրիշ քաղաքներ, շատ օգուտներ կրնան քաղել իրենց միջէն անցնող գետերէն։

Փողոցները ընդհանրապէս ծուռ ու մուռ են, անկանոն ու նեղ, միայն Սաւաշիսի թաղը բիշ մը լայն է բայց զառ ի վեր։ Ունի շատ աղբիւրներ, որք թէպէտ ոչ այնչափ պաղ, բայց թեթեւ և համեղ ջուր ունին, և կը կոչուին Աճմալի, Թեմալի, Սօփաք բռնար, Քալէ բռնար։ Բայց տեղ տեղ կը խմեն նաեւ գետի ջուրը։ Քաղաքին բնակչաց թիւն կը համարուի 30000, մերձաւորապէս բաժնուած հետեւեալ կերպով.

Մահմետականք	Իւրեանք	13300
»	Չէեք	6500
Հայք	Լուսաւորչականք	9760
»	Կաթոլիկք	240

Գումարն.... 30000

Հայոց եկեղեցիք երեք են ւ. Ս. Նիկո-
ղայոս՝ ուր է առաջնորդարանը. Բ. Ս. Յա-
կոբ՝ գրեթէ առաջնոյն կից, կառուցուած
ՌՄՂ. (= 1841) թուին, աւելի ընդարձակ
է և փառաւոր. Գ. Ս. Աստուածածին՝ Սա-
վայիտի թաղը բարձրադիր և գեղեցկաշէն,
կառուցուած ՌՄԾԳ (= 1804) թուին, որոյ
ներքին որմունք, սիւններն և առաստաղը
նկարուած են սրբազան պատկերներով։ Այս
եկեղեցիներն ունին զեղեցիկ ղրբիւք և բա-
ւական ընկարձակ խաչքակներ, ծառեր և
սենեակներ. իւրաքանչիւր բակի մէջ կան
երկսեռ ծաղկոցներ։

Մզկիթներու մէջ ամենէն շքեղն և հոյա-
կապն է Սուրբան Պայազիտ՝ Իրիսի եղբրքը,
կրկին մինարեով, կճեայ սիններով, արա-
բական նկարներով և քանդակներով, մա-
նաւանդ ընդարձակ հրապարակովը և գեղե-
ցիկ դիրքովը. բակին մէջ կան մեծամեծ նոճի
ծառեր և մէկ կողմը ընկարձակ վարժարան
մը. Նշանաւոր է նաեւ մանաւանդ հնու-
թեամբը Կեօք մեկուսեւ ըստած մզկիթը՝
քաղաքին տարեմտակողմը, զոր ոմանք կը
համարեն թէ ժամանակաւ եկեղեցի եղած
ըլլայ. ունի ինը զմբէթ և զոսի զրան քով
մաս մ'ալ աւերակ։ Թէպէտ այժմ տնգործա-
ծելի է, սակայն թուրքերը մեծապէս կը պա-
տուեն այս տեղս, որ իրենց կանանց համար
ուփատառեղի դաժած է. վասն զի ներսը զրան
մօտ ձախակողմը քարէ կամարաշէն գետնա-
փոր տեղոյ մը մէջ փայտէ դազաղներով կը
պահուին երկու մեռելոց անփուտ մարմինք և
եղբորդի մը սակորները՝ զորս ամէն մանուկաց
ծնորդութեամբ և աղօթիւք կը ցուցնեն,
բայց չի գիտցուիր թէ որոց են այլ մար-
մինները։ Կէօք մէտքէսէի դիմացն է Ղլին
Ալայանի փառաւոր մահարձանը՝ սեւ կճեայ
կափարեիով և արձանազրուլթեամբ. ասոր
մօտ կան նաեւ ուրիշ շիրիմներ, զորս կը
համարին թէ ըլլայ անոր կնոջը և որդւոց,
Թիմարխանէ կամ Յիւսէփաեանց անուամբ
սինազարդ նշանաւոր աւերակ մը կայ կա-
ռավարութեան պալատին դիմացը, Իրիսի
հարաւակողմը, որոյ զրան չըջանակը զար-
դարուած է արաբական մանր քանդակներով
և վրան կայ արձանազրուլթին. ներսը կան

զուն փառած սենեակներն արքունի ամբա-
րանոց ըրած են։ Ըստ աւանդութեան, այս
է եղբր ժամանակաւ Ռէայ մօրն շաստուա-
ծոց մեհնանը, զոր հրձիգ ըրաւ Ս. Թէոդորոս
զինաւորը։ Շիրուածոց մէջ նշանաւոր են
նաեւ բազմաթիւ երեւելի Թրքաց տները
և Չախալի լիբան կողմի հովանոցները (քէօշը)։
Բաւական մաքուր, վրան զոց և ձեւաւոր է
քաղաքիս շուկայն, որուն մէկ մասը 1885ին
կրակով մը այրեցաւ։ Թաշխանը՝ ուր է
մաքսատունը և վաճառականաց սենեակներ,
բոլոր շուկային մէջ միակ քարաշէն և նշա-
նաւոր կերտուածն համարուած է։ Պէզես-
տեհը՝ որուն վրայ գովեստիւք կը խօսին
նախկին ուղեւորք, անգործածելի է և աւե-
րակաց կարգն անցած։ Գեր. Սրուանձտեանց
քաղաքիս Հայոց դպրոցաց վրայ դժգոհու-
թեամբ կը զրէ, և կը յիշէ 1 ուսումնարան
Ներսիսեան. 1 երկսեռ վարժարան Մեարա-
պեան, 3 ծաղկոց մանկանց և 2 ծաղկոց
աղջկանց։ Թէև Ամասիոյ գաւառին օղը
բարեխաւսն է, սակայն քաղաքս խոր ձո-
րամէջ լինելով՝ ամառը սաստիկ տաք կ'ընէ
և յաճախ տենդի հիւանդութիւն կը տրեւէ,
այս պատճառաւ քնակչաց մեծամասնութիւնը
կը ստիպուի բնակիլ գեղազուարճ պարտէզնե-
րու և այգիներու մէջ։ Ջերմաշափը ամառը
շուրջ մէջ կը բարձրանայ մինչեւ + 38° հա-
րիւրամասն, և ձմեռը կ'իջնայ մինչեւ - 10°
հարիւրամասն. այս բարձրադոյն և ստորին
աստիճաններէն զատ, շատ անգամ կող-
մանցս կիմայն փոփոխութիւններ կ'ունենայ,
որուն պատճառն են շրջակայ բարձր լեռ-
ները։

Ամասիոյ մէջ տեղական պիտոյից համար
ամէն տեսակ արհեստներ կը զտնուին, ու-
րոնք ընդհանրապէս Հայոց ձեռքն են։ Ճար-
տարարուեստից, բերոց և բանուկ վաճառա-
կանութեան վրայ որովհետեւ պիտի խօսինք
համանուն գաւառի նկարագրութեան մէջ,
այժմ անցնինք ակնարկ մ'ալ տալ հնադար-
եան մի քանի փնտրողաց վրայ, որք իրեն-
դաշարաբար հոպն Ամասիոյ փնտրած են մին-
չեւ ցարդ և տեսողաց վրայ հիացումն կազ-
դեն։ Քայլէ-տաղի որ բարձրացած է քա-
ղաքի հիւսիսակողմը, իւր գաղաթման վրայ

կը կրէ հնաշէն բերդի և պարսպաց աւերակ-
ները. ինչ որ կը տեսնուին աւերակներէն,
բերդս զուրկ է մեծագործութենէ, և չենք կա-
րող հաւաստեալ ըսել, թէ Միհրդատէն շի-
նուած ըլլայ: Աւելի աչքի ինկնող և նշանաւոր

սիսէն հոսող Թիքասիան զետը: Ըստ ոմանց
այդ ճանապարհով պաշարման ժամանակ
Ջուր կ'առնէին, և ըստ այլոց գաղտուկի մը
համարուած է: Ճլանպոռչայի մուտքի զի-
մացն է յանցաւորաց դուբը՝ որ Ամասիա

Ամասիա

է բերդի մէջ շինուած ջրամբարը՝ զոր տեղացիք
Ճլանպոռչա կ'անուանեն: Խոտորնակի կամ
առ ի շեղ կամարաձեւ ստորերկրեայ ուղի մ'է
ոանգութենեբով, որ գրեթէ ժամ մը կը տեւէ
և կ'իջնայ մինչև քաղաքի արեւելեան հիւ-

զնտանը տնուամբ ծանօթ է ամէնուն. խո-
րովքինն է վեց կամ հօթը մետր, ուր կ'ի-
ջեցնէին շուանով յանցաւորը և վրան քա-
ռակուսի խուփով կը գոցէին: Գրեթէ 35
տարի առաջ վերոյիշեալ բերդը շէն էր. բեր-

զապահ ջալիի անուանեալ բնակիչը հոն կը բնակէին և ազատ էին ամէն տեսակ հարկաւորութենէ և զօրք տալէ: Բերդի արտաքին դրան մօտ սենեկի մը վերնատան մէջ ամփոփուած կը պահուէին հին զրահներ և նետեր, անոսակ տեսակ ձեւերով սաղաւարտներ, լանջապանակներ, շղթայաւոր զրահներ, ձիոց գլխանոցներ, և այլն. ամէնքն ալ երկաթէ, որոց և ոչ մին մնացեր է այժմ: Զիյա պէյ անունով Միլիթասարիֆը՝ որ երեսելի է իւր բազմաթիւ բարեկարգութիւններով և շինութիւններով, այս հնութեանց կարեւորագոյն մասը զրկած է ի կ. Պոլսի: Բերդին մէջ կան մի քանի թուրքերէն արձանագրութիւններ. կան նաեւ յունարէն արձանագրութիւններ, զորս քաղաքի ուրիշ մասանց մէջ գտնուածներու հետ հրատարակած է Հ. Ներսէս Սարգիսեան:

Նոյն լեռան քաղաքի կողմը նայող երեսի վրայ կրկնակամար և քառակուսի դռներով փորուած քարայրներ կան, և ժայռերու վրայ փորուած սանդուխներ, այդ քարայրները ելնելու և իջնալու համար Այսպիսի քարայրներ և սանդուխներ կան նաեւ քաղաքի հարաւային, արեւելեան և արեւմտեան կողմերու ժայռերուն վրայ: Այս քարայրներէն եթէ ոչ ամէնքը՝ զէթ մեծամասնութիւնը, մնացորդը են անշուշտ մեզ արդէն ծանօթ Միհրզաթայ գանձուց համար փորած քարայրներուն: Գիտնականներէն եղան շատեր, որ այս քարայրներուն և Պերսեպոլի թաղաւորական շիրմաց մէջ մեծ նմանութիւն գտնելով, համարեցան որ եղած ըլլան ժամանակաւ Մարաց թագաւորաց գերեզմանք: Գալէ-տաղիի մէկ կողին վրայ ալ զեպ յաւելելու կայ գեղեցիկ թէքքէ (վանք) մը, շինուած Շիրվանշատէ Ռիշաթի փաշայէն, որ Սուլթան Ալիգի օրով կ. Պոլսի մէջ մեծ պարբոս էր, բնիկ Ամասիացի, որոյ ծնողք Շիրվանէն (Աղուանք) գաղթած եկած են եղեր հոս: Յիշեալ եպարքոսի ծնողաց մարմինը կ'ափովուին սոյն թէքքէի մէջ, ուր թուրք աթոթոզաց և այցելուաց համար շինուած են կանոնաւոր սենեակներ. ամբողջ շէնքը պարսպապատ է, ներսը ծառազարդ, դիւքը հովառուն և բարձրադիտակ:

Յոյժ նշանաւոր է քաղաքին արեւելակողմը Անալը մաղարա քարայրը՝ որ ձեւով նման է միաներուն, բայց ներսը և մասամբ մ'ալ զուրսը ապակէրով ձեփուած ըլլալով, այնքան փայլուն է եղեր որ դրի բոլոր տեսաւորանները իբրեւ ի հայելով ցոլացմամբ կը տեսնուին եղեր. այժմ խաւարամած է և ծովով սեւցած: Կը պատմեն թէ փաշա մը ձիով դիմացէն անցած ատեն, ձին խրտչեր և զինքը ցետին զարկեր է, այս պատճառաւ նոյն փաշան յարզ վառել տալով, թանձր ծխով սեւցուցեր է: Այրիս մէջ ըստ հին ուղեւորաց կան եղեր շատ նկարէն պատկերներ, ինչպէս նաեւ կամարին վրայ դեռ կը նշմարուին երկոտասուն Առաքելոց պատկերներ, և զրսէն ալ ճակտին վրայ յունարէն արձանագրութիւն մը: Կը կարծուի թէ այս կանխա եղած ըլլայ գանձատուն կամ մեհեան և քրիստոնէութեան ժամանակ եկեղեցւոյ փոխուած: Տրապիզոնի թագաւորաց ատեն քաղաքս կար Յունաց հռչակաւոր եպիսկոպոսարան. Հայք եւս ունին եպիսկոպոսարան, որոց Առաջնորդական տեղապահ է այժմ Նիկիոյայոս Վր. Յրանկիւլեան: Քաղաքս հայերէնք և թրքերէնք մեծ աշխարհագրին, և քրիստոնէութեան առաջին դարուց մէջ մեզ ընծայեց զսուրբ Թէոդորոս զինաւորը:

Ախտաւտեղիք. — Անալը մաղարայի զիմացը գետին միւս կողմը է Ամասիոյ Բասիլիս եպիսկոպոսին գերեզմանը, զոր յիշէ թորենացին (Բ. ՁԸ), առաջ այստեղ եկեղեցի է եղեր, իսկ այժմ կայ միայն քարակոյտ մը: Քաղաքին Ս. Աստուածածնին եկեղեցւոյն մէջ պահուած ձեռագիր Յայսմաւորքի մէջ կը յիշուի, թէ սուլթան Մուրատի ժամանակ թըրքեր անունով փաշա մը քակելով ուխտատեղւոյս եկեղեցւոյ մնացած հիմունքը, յայտնուեր են Ս. Բասիլիոսի նշխարները խորանին տակը, զոր վերստին ծածկելով նոյն տեղը պահած են: Ս. Յովնանէս, քաղաքէն ժամ մը հեռու քարայր մ'է և միջէն ջուր կը ըզդի, ուր կը յաճարեն տեմիրե ախտացեալները. այստեղէն գտած են Ս. Յովհաննու Կարապետի գլուխը: Խառն անունով ուխտատեղի մըն ալ կայ Մարզուանու և Ա.

մասիոյ մէջտեղ, որուն համար կ'ըսեն, թէ Ս. Թէոդորոսի սպաննած վիշապին գերեզմանն է:

Վերոյիշեալ Ս. Յովհաննու աղբիւրէն ժամ մը հեռու զարմանաց արժանի է Միհրդատայ ջրանցքը որ լայն առու մ'է՛ կանաւ հարուած ապառաժ լեռան երեսը մարդաշափ բարձրութեամբ. երկայնութիւնը կը տեսնուի կէս ժամէ աւելի, և այժմ՝ աւերակաց կարգն համարուած է, զոր թուրքերը Ֆէհրատ եւ փոստոս կը կոչեն:

Համանուն ԱՄԲՍԻԱ գաւառն կ'ինկնայ Սեբաստիոյ նահանգին հիսիս-արեւմտեան կողմը, Գրգըլ-ըրմաք գետոյն, Քասթամպուլի, Յրապիգոնի և Անկիրիոյ նահանգաց և Եւզոկիա գաւառի մէջտեղ: Ամբողջական աւարածութիւնն է 29450 քա. հզրմ. կը բաժնուի 3 վիճակաց, և ունի 1201 գիւղեր: Գաւառի բնակչաց թիւն է 259600, բաժնուած հետեւեալ կերպով.

Մահմետականք ռեւենիք . . .	132000
» շիւք . . .	66000
Հայք լուսաւորչականք . . .	44000
» բողոքականք . . .	5500
» կաթոլիկք . . .	1100
Երես . . .	11000
Գումարն . . .	259600

Գարոցաց թիւն է 967, և աշակերտք 8840, յորոց Հայք ունին 314 զպրոց և 2000էն աւելի աշակերտք:

Երկրագործութիւն. — Օսմանեան Ասիոյ ամէնէն աւելի արգասաբեր երկիրն է Ամասիոյ գաւառն: Բուսական ամէն տեսակ բերքեր առատութեամբ առաջ կու գան. շնորհիւ լեռներէն հոսող Գրգըլ-ըրմաք և Եւշիլ-ըրմաք գետոց օժանդակ բազմաթիւ գետակներու՝ երկիրն չորութենէ ազատ է: Նշանաւոր են ցորենն, ափիոնն, կանեփն, պամիսն. առատութեամբ կը մշակուին ամէն տեսակ պտուղներ, զիւսաւորաբար Ամասիոյ հովտին և քաղաքին հոշակուած պարտիկաց մէջ: Այն զուգական և հստակաւ խնձորներն, տանձն և սեղիկեխն և սալորն մեծ քանակութեամբ կը զրկուին Կ. Պոլսի: Առանց ուզելու երկարել մեր խօսքն ուրիշ պաղոց և բերոց վրայ, կը

դնեմք աստ միջին Հաշուով, գաւառիս տարեկան բերքերու ցանկն և քանակն:

Յորհն	35 000 000	Հոխայ
Գարի	15 000 000	»
Հաւար	5 000 000	»
Վարսակ	95 000	»
Եգիպտացորեն	50 000	»
Կորեակ	1 000 000	»
Բրինձ	250 000	»
Բակլայ	67 500	»
Լուբիա	1 150 000	»
Ոսպ	900 000	»
Սիսեռ	1 500 000	»
Պամիս	975 000	»
Խաշող	4 000 000	»
Խնձոր և տանձ	10 000 000	»
Ջանաղան պտուղներ	11 000 000	»
Գաղի խէժ	31 500	»
Մեղրապ (սալէպ)	10 000	»
Դեղին հունտ (Graine jaune).	150 000	»
Եխախոտ	60 000	»
Անիսոն	800	»
Ափիոն	2 300	»
Խաշխաշի հունտ	100 000	»
Մոմ	7 000	»
Մեղր	1 000	»
Պրոն (Թիֆթի)	34 000	»
Երես	1 000 000	»
Զուր խաշող կամ Զամիշ	600 000	»
Գինի	15 000 000	»
Ռուփ (պէքմէշ)	2 400 000	»

Գումարն 91 884 500 Հոխայ
կամ մերձաւորապէս 106 միլիոն հազարադրամ:

Տարուան մէջ միջին Հաշուով կենդանիներէն առաջ կու գան

Եգ	20 000	զլուխ
Զի	10 000	»
Էշ	4 000	»
Ուշաբ	171 650	»

Գումարն 205 650 զլուխ կենդանի:

Արուեստական արտադրութիւնը. — Գաւառիս զիւսաւոր արուեստներէն մին է ուստայանկութիւնը: Այս արհեստը որ բոլորովին տնական է, զիւսաւորաբար Ամասիա քաղաքին մէջ 2500 արհեստաւորներ ձեռքով կ'աշխատին, և Մարգուանի մէջ գրեթէ 3000 կանայք և աղջկունք իրենց տանց մէջ կ'աշխ.

խատին: Գործածներն են 9 կանգուն երկայն պատտառներ, ճերմակ, կարմիր և կապոյտ գծերով՝ զորս կը վաճառեն Անկիւրիոյ նաւահանքին մէջ:

Արուեստներու երկրորդ ճիւղ մ'ալ է աւելիբի վաճառականութիւն, որ 38 տարինեւրէ ի վեր մտած է այս կողմերս զուիցեւորացի Պ. Գրուիկի ձեռքով: Առաջին տարիները թէպէտ այնչափ ընդունելութիւն չգտաւ այս արուեստը, սակայն 15 տարի է որ շատ ծաւալ ստացած է և այժմ Ամասիա և իւր շրջակայքը տարին 150000 պարկ ալիւր կը հանեն: Մեծամասնութիւնն կը սպառուի ի Սամոն, Պաֆրա, Զարշամպա. 30000 պարկ ամէն տարի կը զրկուի Սիւ ծովու այլ և այլ նաւահանգիստները: Շերամարուծութիւնն ժամանակաւ յոյժ ծաղկած էր յԱմասիա և տարին զրեթէ 7էն 800000 հաւաքադրամ խողակ կ'ենէր: Շերամի հիւանդութեան սկսելէն վերջ, այս արուեստը շատ ինկաւ, և տարեկան բերքն իշաւ 30000 հաւաքադրամի: Բայց յորմէ հետէ մուտ գործած է ֆասթէօի գրովեմամբ ձուաբերութիւնը, վերատին սկսաւ բարգաւաճիլ, և 1890ին ունեցան 80000 հաւաքադրամ, և այժմ զեռ աւելի շատցած է: Մեծ օգտակարութեամբ նորոգ չաստատուած են Ամասիոյ մէջ նաեւ երկու զտարան:

Գաւառիս մէջ կան զանազան տեղեր հանքային ջրեր, և տեղ տեղ ալ երկաթի, պղնձոյ և արծաթախառն կապարի հանքեր, որոց երկուքն շահագործած է տէրութիւնը: Ունի կաղնիի և փիճի գեղեցիկ անտառներ Լաթիհի շրջակայքը: Թաֆշան-տաղի բարձրան վրայ Մարզուանու, Հաճին-քէօյի և Ղալվայի վիճակաց մէջ եւս նոյն անտառ ծառոց անտառներ կան, ինչպէս նաեւ Աքտաղի վրայ: Այս անտառները լի են կենդանիներով և թռչուններով. նապաստակները այնչափ շատ են լեռներէն միոյն վրայ, որ իրենց անուամբ նոյն լեռը կոչուեր է Թաֆշան-տաղ (նապաստակաց լեռ): Կան նաեւ եղջերուներ և կինճերու երամակներ. արջն եւս սակաւագիւտ չէ, գայլ, աղուէս, լուսան, սամուր, սամար, եւս կը գտնուին: Պակաս չեն կաքաւներու խմբեր, փասիան, կտցար,

սագ, վայրի բազ, արօս և ուրիշ որսի մանր թռչուններ:

Վաճառականութիւն. — Ամասիա գրտնուելով Պաղտատի մեծ ճանապարհի վրայ, միշտ նշանաւոր եղած է իւր բանուկ վաճառականութեամբը, մանաւանդ երբ ցամաքային ճանապարհով կ'երթենկէին ի Կ. Պոլիս: Այժմ եւս Պաղտատէն ասղին գտնուած քաղաքաց վաճառներն և մարդիկ այս գծով կ'իջնեն ի Սամոն, որ գաւառիս վաճառական կանական շարժման զլխաւոր և միակ նաւահանգիստն է: Այժմ գաւառս միջին հաշուով տարին վաճառքներ կը զրկէ և կ'ընդունի, հետեւեալ ցուցակաց համեմատ.

ԱՐՏԱՄՈՒԹԻՒՆ

ԱՆՈՒԱՆՔ ՎԱՅԱՌԱՅ	ՔԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆ կամ պ 2 ի ո	ԱՐԺԷՔ ձրամկով
Ցորեն . . .	25000 տուգ	250000
Գարե . . .	20000 »	160000
Աւել . . .	100000 պարկ	1540000
Սիսեռն . . .	700000 հըրդ	105000
Դեղիկ հոնտ . . .	1879 »	1725
Ափիւն . . .	500 »	18000
Խաշխաշի հոնտ . . .	20000 »	10000
Գալի խէժ . . .	25960 »	45125
Մեղրակ . . .	1704 »	5680
Պառուղներ . . .	20658000 »	2300000
Կանաչեղէնք . . .	600000 »	70000
Խաղող . . .	100000 »	35000
Կարագ . . .	40000 »	46000
Մում . . .	5356 »	5980
Մեղր . . .	400 »	1200
Բուրդ . . .	140000 »	100000
Պրօն (թէթիկ) . . .	29000 »	52000
Ճրագու (Suif) . . .	30000 »	17000
Գինի . . .	100000 »	50000
Բուլի . . .	1000000 »	230000
Ուլխար . . .	?	100000
Զի . . .	?	13000
Աթու . . .	40000 կտոր	63000
Կովու . . .	?	50000
Նզաւ . . .	?	60000
Ուլխարի . . .	40000 »	72000
Գառան . . .	?	50000
Նապաստակի . . .	8000 »	2960
Ջրշան . . .	40 »	1000
Սամարի . . .	100 »	650
Սամուրի . . .	500 »	4500
Աղուեռու . . .	1500 »	34500
Շինութեան փայտ . . .	?	10000
Գորգեր . . .	?	150000

Գաւառի արտադրութիւնը 8752300

Ն Ե Ր Ծ Ո Ւ Ծ Ո Ւ Թ Ի Ն

ԱՆՈՒԱՆԱՅ ՎԱՃԱՌԱՅ	ՎԱՃԱՌԱՂ ՏԵՂԵՐԸ	ԱՐԺՆԵՐ Ֆրանկով
Բրինձ . . .	Թուսիս—Պոյապա	66132
Օճառ . . .	Այնթապ—Անտիոք	43125
Լեղակ . . .	Մարտիկա	15000
Նրկաթ . . .	Շուգետ—Ռուսիա	104100
Անագ . . .	Մարտիկա	7027
Ձէթ . . .	Քիլիկիա—Մետիլինէ	6240
Փարիւշ . . .	Պաթում	64400
Մում . . .	Մարտիկա	2760
Ապակեղէն . . .	Գերմանիա	12175
Անեղիկի ներկ . . .	Մարտիկա	2900
Նրբաբուռ . . .	Փարիզ	10350
Շաքար . . .	Թրիեսթ—Մարտիկա	49162
Պարֆ . . .	Մարտիկա	74520
Բամբակ . . .	Աստուրիա—Խարբըր	147200
Լուցկի . . .	Թրիեսթ	42000
Թուղթ . . .	»	42000
Մանր երկաթեղէնք . . .	Գերմանիա	41000
Հնդկ պաստառք . . .	Մէնչըսթըր—Օտես	200000
Փաշէրձի կտաւ . . .	»	50000
Չուխայ . . .	Գերմանիա—Ռուսիա	35000
Յէւ . . .	Թրիեսթ	16000
Կարմրիտ . . .	Մարտիկա	15000
Եղ . . .	Կարս—Կարին	25000
Ռուս . . .	Աստուրիա—Ամերիկա	4200
Ալգուլ . . .	Աստուրիա	1610
Գունեակ . . .	Մարտիկա	3000
Օղի . . .	Ջանազան տեղերէ	13500

Գումարն . . . 1063571

Քաւառիս զլիւաւոր գետերն են Գրգըր—բրմաք, Թոգանլի—սուս և Չէքէրէք—լայ, որոց միախառնուելով կը ձեւանայ Եփրատ—բրմաք կամ Ամսուր գետը . . . Սիւս գետերն են Թիւրախան, Տիկի—լայ, Աք—սուս, և այլն . . . Լեռներէն յիշենք Քիւմեր—տաղ, Աք—տաղ, Ապտալ, Պիլ—տաղ, Ֆիւրատ—տաղ, Չալալար—տաղը, Քալէ—տաղ, և այլն . . .

Ծանօթ զէպքերու ժամանակ թէ Ամսուիս քաղաքի և թէ զաւառին մէջ Հայք կորուստ ունեցան 1000է աւելի անձինք, տուններն աւաղեցին, չրաղացներ քանդեցին, և այլ ամէն տեսակ խոցոտութիւնք ի գործ դրին . . . Սոփերք, ԺՁ. 55—63: Թորոս Աղլար, 39—67: Ճնչարձ. ի Բաբելոն, 5—8: Տեղագրոգրաբանք, 54—58: Քաղաքական աշխարհ. 553: Վ. Քիսէ, Ա. 738—756:

Հ. ՍՈՒՔԻՍԵ ԷԺԻԿԵԱՆ

Պ Ր Ո Ր Ա Տ Ի Կ Է

(Շար. տես էջ 307)

ՍՏՈՅԳ է թէ զլիւաւոր պատմառն որոյ վրայ յենած կը մերժեն ոմանք Յովհ. Ե. զլիւսն երկու համարներուն վաւերականութիւնը՝ ձեռագիրք են. վասն զի բովանդակ ըրիտոնեայ աւանդութեան մէջ, բաց ի Բար—Երբէտի տուած տեղեկութիւնէն, չկայ ձայն մը, որ մեզի տարակուսել տայ. որով Յովհ. հաննու նոյն անցից աննպաստ վկայութիւնք ի ձեռագիրս միայն են, զորս այժմ կ'ուզենք բննել:

Յիշենք առանց մանրամասնութեանց իջնելու ուրիշ ազգաց ձեռագիրներուն յայտմամսին բռնած ընթացքը:

Առ Յոյնս չորս ձեռագիրք կը գտնուին որ երկու տուններն ալ չեն պարունակիր. դարձեալ երկուք՝ որ 3 տունը չեն բովանդակիր, և երկուք՝ որ միայն 4ը. բաց աւանդմէ քսանի մը չափ որ տոյն համարները մասամբ կամ ամբողջ՝ նշաններով կը ներկայացնեն. այն է աստեղանիք (✕. ✕.) յորեիք (oboles) (÷) և >, Տ, այսպիսի ձևեր: Այն առոնք միայն են յունարէն Աւետարաններու 12էն 15 հազար ծանօթ օրինակաց մէջէն՝ որ խնդրոյս հակառակ նժաւրին մէջ ծանրանալ կը թուին, որ և կարծենք թէ իրաւ ոչինչ են:

Նոյնը կրնանք ըսել լատին ձեռագրաց համար որոց թիւը 20 հազարի ալ կը հասնին, և հետեանք մը չի հանուիր եթէ երկու կամ երեք և նոյն իսկ տասն օրինակք չպարունակեն 3 և 4 տունները կամ մին աւանդմէ: Ապացոյց մ'է այժմ թէ եղած են մի քանի անձինք որ այդ տուններուն վաւերականութիւնը մերժեն են, կամ թէ այնպէս մեկներ են յոյն օրինակաց աստեղանիքը. և չենք կարող ժխտել թէ այդ համարներն ունեցեալ են երբեմն, ինչպէս այժմ: Գրեմք